

DE RENAISSANCE VAN DE XIIe EEUW
EN DE VERLICHTING: IDEOLOGIE, CANONISTIEK
EN STRAFRECHTSBEDELING

Dirk M.J. van den Auweele *

Et certe cuiusque rei potissima pars principium est (D. 1.2.1.: Gaius libro primo ad legem duodecim tabularum).¹ Niet enkel historici, maar ook juristen, penalis-ten, criminologen ... en, a fortiori, rechtshistorici, inclusief strafrechtshistorici, leven in de ban der oorsprongsmythes. Telkens weer zoeken en vinden zij een legiti-merende fundering voor hun intellectuele capriolen in één of ander determinerend uitgangspunt, in een energetisch en tevens ook genealogisch principe, dat op diverse niveaus de Westerse instellingen en ideologieën schraagt en draagt. In discipli-nes met een even natuurlijke als evidente en traditionele historische dimensie, zo-als de rechtswetenschappen sensu lato, bevordert dit principe niet alleen het spel van anciënniteit en precedent, maar fungeert het vooral – *principium, id est initium seu origo* – als ‘origineel’ verankerings- en ultiem referentiepunt. Het veroorzaakt, derhalve, een recurrente terugplooiing van het recht op zichzelf en een repetitieve herdenking van het eigen juridische, specifieke verleden in het perspectief van een zich als afspiegeling prolongerend en perpetuerend *principium*, binnen een repro-ductief – naar het beeld en de gelijkenis van – differentiërend ideologisch trans-missiesysteem. Om zijn genealogische functie ten volle waar te kunnen maken en te assumeren, dient dit beschavingsprincipe onvatbaar, boven elke twijfel of ver-denking verheven en tevens makkelijk aanwijsbaar en alomtegenwoordig te zijn. Als replica van het volmaakte en absolute hoort het, eveneens, zinledig te zijn, zich te situeren buiten en boven de *res cottidianae*, te worden geconcipieerd en ge-dacht als mythisch object of door uitsluiting te worden gedogmatiseerd.²

* Gewoon hoogleraar aan de K.U. Leuven.

1. *Corpus iuris civilis*, 1: *Digesta*, ed. MOMMSEN, Th. en KRÜGER, P. (Dublin/Zürich, 1973) 30; BLESSENSIS, P., *Opusculum de distincionibus in canonum interpretatione adhibendis sive, ut auctor voluit, Speculum iuris canonici*, 1.1, ed. REIMARUS, Th. A. (Berlin, 1837) 7 c.1; THOMAS, Y., ‘Idées romaines sur l’origine et la transmission du droit’, *Rechtshistorisches Journal*, 5 (1986) 253-273; VAN DEN AUWEELE, D. en VERRYCKEN, A., ‘Imago fundatoris: Jean de Huldenberghe (†1459) et le prieuré de Notre-Dame à Bois-Seigneur-Isaac’, *Serta devota in memoriam Guillelmi Lourdaux. Pars prior: Devotio Windeshemensis*, ed. VERBEKE, W., HAVERALS, M., DE KEYSER, R. en GOOSSENS, J. (*Mediaevalia Lovaniensia*, 1/20; Leuven, 1992) 79-114, in het bijzonder 79-80 – GAIUS (†ca 180); PETRUS BLESSENSIS (†ca 1211).

2. VAN DEN AUWEELE, D. en VERRYCKEN, A., ‘Imago fundatoris’ (cf. noot 1), 81-88; ‘Les mythes des origines’, *La passion du passé*, 88 (1987) 61-105; ELIADE, M., *La nostalgie des origines. Méthodologie et histoire des religions* (Collection idées 397; Paris, 1971), dit is de Franse vertaling van *The Quest* (Chicago, 1969); MAIRET, G., ‘L’idéologie de l’Occident: signification d’un mythe organique’, *Histoire des idéologies*, 2; *De l’Eglise à l’Etat du IXe au XVIIe* (Paris, 1978) 23-36; FUKUYAMA, F., ‘Le début de l’Histoire’, *Magazine littéraire*, 293 (1991) 34-38.

Daarom is de initiële verwijzing naar het *Corpus iuris civilis*, naar de *Digesten*, naar GAIUS en naar de *Twaalfafelenwet* betekenisvol. De *Twaalfafelenwet* is immers verloren gegaan, de commentaar erop van GAIUS ook. En de opname van het geciteerde adagium in het *Corpus iuris civilis*, meer speciaal in de *Digesten* van JUSTINIANUS, is om meer dan één reden te wijten of te danken aan het toeval: omwille van de uiterst restrictieve selectie van een reeds sterk gefilterd en uitgezuiverd materiaal door de samenstellers van de *Digesten*; omwille van de quasi-miraculeuze overlevering van de *Digesten* zelf tussen de VIe en de XIe eeuw via één en slechts één handschrift. Precies dit ene manuscript liet, vanaf zijn herontdekking in de late XIe eeuw, toe het Romeinse recht te vatten als een consistent geheel en een coherent exhaustief rechtssysteem, dat weliswaar fundamenteel vreemd was aan de XIe-eeuwse maatschappij waarin het werd herontdekt, maar toch – en wellicht precies daarom – het initiële verankeringspunt of energetisch moment bij uitstek werd van een nieuwe maatschappelijke orde, deze namelijk der Renaissance van de XIIe eeuw.³

In het Westerse beschavingsproces speelt het renaissancemodel een belangrijke, katalyserende rol ten aanzien van ‘verandering’ en ‘vernieuwing’, eerder als *renovatio* dan als *innovatio* op te vatten en, derhalve, gericht op de traditie en gekeerd naar het verleden: het Verloren Paradijs-syndroom versus het Utopia-concept, met de vraag of Utopia iets anders is of kan zijn dan een terugkeer naar het initiële Verloren Paradijs! Vooral in de XIXe eeuw had het Westen blijkbaar, in een romantische reflex of nostalgische bui, behoefte aan ‘renaissances’: de Karolingische (omstreeks 800) en de Ottoonse (omstreeks 1000), deze der XIIe en deze, gekoppeld aan het Humanisme, der XVe-XVIe eeuw, de enige, zogenaamd echte, uitgevonden door Jakob BURCKHARDT en daarna, even retroactief, toegepast en met naam en titel overgedragen op alle vorige. Alleen de Renaissance van de XIIe eeuw betekent echter een werkelijke breuklijn of cesuur in het Westerse beschavingsmodel. Meer nog, onmiskenbaar vormt ze – en zij alleen – het *principium* in alle betekenissen des woords (*materia, instantia et motus cum inchoatione*) van al wat eigen en specifiek was en is aan dit model. Daaruit volgt dat het Humanisme en de Renaissance, zowel kwalitatief als kwantitatief, beduidend meer traditiebevestigend en -bestendigend dan traditieontbindend functioneren en dat zelfs de Verlichting der XVIIIe eeuw in menig opzicht appelleert aan de Renaissance van de XIIe eeuw en dus niet zomaar en zonder meer als het absolute uitgangspunt van de Westerse moderniteit en laïciteit is in te schatten. Het is zeer de vraag of deze

3. VAN DEN AUWEELE, D. en VERRYCKEN, A., ‘Imago fundatoris’ (cf. noot 1), 80-83; VAN DEN AUWEELE, D., ‘De Renaissance van de XIIe eeuw: een nieuwe orde als fundament der Westerse samenleving’, *De Twaalfde Eeuw. Een breuklijn in onze beschaving*, ed. BAUER, R., DE VISSCHER, J., VANDE VONDELE, H. en VAN DEN AUWEELE, D. (Antwerpen/Amsterdam, 1984) 73-99; VAN DEN AUWEELE, D. en OOSTERBOSCH, M., ‘De Leuvense universiteit en haar rechtsfaculteiten in de 15^e en 16^e eeuw: onderwijs, onderzoek en organisatie’, *Lovanium docet. Geschiedenis van de Leuvense Rechtsfaculteit (1425-1914)*, ed. VAN DIEVOET, G., VAN DEN AUWEELE, D., STEVENS, F., OOSTERBOSCH, M. en COPPENS, Ch. (Leuven, 1988) 14-39; *Die Renaissance der Wissenschaften im 12. Jahrhundert*, ed. WEIMAR, P. (*Zürcher Hochschulforum*, 2; Zürich, 1981); *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, ed. BENSON, R.L., CONSTABLE, G. en LANHAM, C.D. (Cambridge Mass., 1982) met in het bijzonder KUTTNER, St., ‘The Revival of Jurisprudence’, 299-323 en NÖRR, K.W., ‘Institutional Foundations of the New Jurisprudence’, 324-338; BROOKE, Ch., *The Twelfth Century Renaissance (Library of European Civilization)*; London, 1969).

Verlichting en de erbij aansluitende Franse Revolutie fundamenteel de specificiteit van het Westerse beschavingspatroon hebben gewijzigd, hoewel niemand de betekenis en draagwijdte van deze fenomenen zal onderschatten. Integendeel, meestal worden ze overschat. Men bedenke daarbij dat de Verlichting de eerste grote cultuurstroming was, die zichzelf een naam gaf en zich met een opdracht bedacht ... Zijn beide, en de Renaissance van de XIIe eeuw en de Verlichting, niet te kwalificeren als de afwijkingen bij uitstek van het Algemeen Menselijk Patroon (Jan ROMEIN), met voorrang voor eerstgenoemde op grond van anciënniteits- en kwaliteitsoverwegingen?⁴

Een dergelijke voorstelling van zaken roept meteen een aantal bedenkingen op. Want, indien ze correct is of zou zijn, dan blijkt WEBER met zijn theorie over het ontstaan van het kapitalisme (in de context van de protestantse ethiek) een foutieve causaliteitsdiagnose te hebben gesteld en drie à vier eeuwen te laat te komen, dan blijkt ook ELIAS het Westerse civilisatieproces-model onjuist te benaderen door het twee à drie eeuwen te laat te laten opstarten. En hoe komt het dan toch dat de kloof tussen beide polen nog steeds verder wordt verbreed en uitgediept? Wat doet men met de tegenstellingen tussen irrationaliteit / gelovigheid / religiositeit / clericaliteit / obscurantisme / ongelijkheid / onvrijheid (Middeleeuwen) en rationaliteit / ongelovigheid / moderniteit / laïciteit / vrijheid / gelijkheid (Verlichting) en met het Verlichtingsmotto *post tenebras* (Middeleeuwen) *lux* (Verlichting)? Hoe verklaart men dat de Verlichting, die de Middeleeuwen ignoreert en negeert, toch onbewust – of onderbewust? – appelleert aan de ideologie der Renaissance van de XIIe eeuw, dat de genetische structuur van beide breuklijnen analoog is en vervat ligt in dezelfde codewoorden (vrede, vrijheid, gelijkheid, broederlijkheid), dat in beide periodes individu en individualiteit centraal staan, in zoverre zelfs dat hun herontdekking en revalorisatie in de XVIIIe eeuw beantwoorden aan hun ontdekking en valorisatie in de XIIe eeuw, net als het universalisme der Verlichting het middeleeuwse, XIIe-eeuwse *universitas*-concept reflecteert? Kan het toeval zijn dat beide keerpunten stoelen op 'nieuwe' soliede institutionele en juridische bases die, bij nader toezien, meerdere gemeenschappelijke kenmerken vertonen en, onder meer, een streven impliceren naar een humanisering van strafrecht en strafrechtsbedeling, clericaal (christelijk) geïnspireerd enerzijds, a- en anti-clericaal georiënteerd anderzijds? Dit laatste doet dan weer de vraag rijzen niet *of* maar *in welke mate* de grote beginselen van een behoorlijke strafrechtsbedeling, die één der credo's, zoniet hét credo der Verlichting vormen, reeds terug te vinden zijn in de ideologie der Renaissance van de XIIe eeuw. Deze vraag impliceert meer dan twijfel ten aanzien van de 'originele' en unilaterale historische verankering van de moderne en postmoderne strafrechtsbedeling, inclusief het strafrecht, in het Ver-

4. VAN DEN AUWEELE, D., 'De Renaissance van de XIIe eeuw', (cf. noot 3) 73-76; Idem, 'De universiteiten en de Europese cultuur: een historische beschouwing', *Onze Alma Mater*, 45 (1991) 70-85; VAN DEN AUWEELE, D. en OOSTERBOSCH, M., 'Consilia iuridica Lovaniensia. A propos de trois recueils d'avis juridiques du XVe siècle', *Houd voet bij stuk. Xenia iuris historiae G. van Dievoet oblata*, ed. STEVENS, F. en VAN DEN AUWEELE, D. (Leuven, 1990) 105-148; ROMEIN, J., 'De Europese geschiedenis als afwijking van het Algemeen Menselijk Patroon', *Historische lijnen en patronen. Een keuze uit de essays* (Amsterdam, 1976) 417-445 (de bijdrage dateert van 1952).

lichtingsdenken en, uiteraard, ook omtrent het 'vaderschap' dienaangaande van BECCARIA.⁵

Pierre LEGENDRE heeft aangetoond dat fundamentele veranderingen van of wijzigingen in beschavingspatronen, dat 'nieuwe' ideologieën zich, steeds opnieuw, aandienen in de vorm van of worden geïntroduceerd als 'nieuwe waarheden', die plots worden ontdekt of herontdekt. Ze kunnen van nature en van origine het label 'openbaring' dragen en, zonder meer, met het dogma-stigma zijn belast. Ze zijn als dusdanig gezaghebbend (auctoritatief) en onaantastbaar want a priori sacrosanct en gecanoniseerd; per definitie zijn ze 'uitgesloten' en situeren ze zich buiten en boven de *res cottidianae* in een ideologisch top down-model (*descending theory of ideology*). Ze kunnen evenwel ook worden geconcipieerd vanuit en door de basis, waardoor ze zich in eerste instantie in een ideologisch bottom up-model (*ascending theory of ideology*) inschrijven; maar, hoe dan ook en sowieso, worden ze 'uitgesloten' en gedogmatiseerd en verwerven ze een statuut analoog aan dit der 'openbaring'; het aanvankelijke ideologische bottom up-model wordt omgekeerd en omgezet in een ideologisch top down-model. Het eerste scenario geldt vooral, zij het niet exclusief, voor de Renaissance van de XIIe eeuw, het tweede vooral, zij het weerom niet exclusief, voor de Verlichting. Meer en meer wordt het duidelijk dat de Renaissance van de XIIe eeuw, met haar herontdekking van de *Digesten* van JUSTINIANUS en van zijn *Corpus iuris civilis*, met haar vorming van een analoog *Corpus iuris canonici*, met haar romano-canonieke revolutie die, onder meer, de scheiding tussen kerkelijk recht en theologie alsook de juridisering naar romeins-rechtelijk voorbeeld van het canonieke recht bewerkstelligde, in zich alle componenten bevat van de actuele samenleving, zowel wat concept, basisstructuren, ideologieën, industrieel systeem en management betreft als wat taal en vertoog, zijnde het dogmatiserende scholastieke discours aangaat. Geworteld in een substraat van Justiniaans Romeins recht en van geromaniseerd canoniek recht laat ze zich kwalificeren als het institutionele onderbewustzijn van het Westen. Ook het moderne rationele natuurrecht van GROTIUS en anderen of het eigenlijke *Vernunftrecht* van de Verlichting zijn eraan schatplichtig. Dit blijkt overduidelijk uit de vaststelling dat dit Justiniaanse Romeinse recht zo vaak als substituut voor een 'echt' natuur- en *Vernunftrecht* wordt geserveerd, direct, door zonder meer het *Corpus iuris civilis* er als de meest volmaakte expressie van te onderkennen, of indirect, door de illusie van een echte *creatio ex nihilo* van natuur- en *Vernunftrecht* te wekken maar voor de concrete implementatie ervan terug te vallen op rechtsregels uit het *Corpus iuris civilis*.⁶ Het kan alleen maar bevreedend overkomen

5. VANDEKERCKHOVE, L., *Max Weber. De protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme (Sociale Wetenschappen Klassiek*, 4; Leuven/Amersfoort, 1990); ELIAS, N., *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen* (Basel, 1939); IMBERT, J., 'Beccaria, le père de la justice moderne', *L'Histoire*, 168 (1993) 68-71; IMBERT, J. en LEVASSEUR, G., *Le pouvoir, les juges et les bourreaux* (Paris, 1972); LAINGUI, A. en LEBIGRE, A., *Histoire du droit pénal*, 1-2 (Paris, 1979); PRADEL, J., *Histoire des doctrines pénales* (Paris, 1989).

6. MAYALI, L., 'La notion de *statutum odiosum* dans la doctrine romaniste au moyen âge. Remarques sur la fonction du docteur', *Ius Commune. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte*, 12 (1984) 57-69; VAN EENOO, J., *Pierre Legendre. Een historische analyse van het Westers institutionele model* (Leuven, K.U. Leuven: onuitgegeven licentieverhandeling, 1990); LEGENDRE, P., *L'amour du conseil. Essai sur l'ordre dogmatique (Le champ freudien)*; Paris, 1974); Idem, *Jouir du pouvoir. Traité de la bureaucratie patriote (Collection Critique)*; Paris, 1976);

dat er bij de studie van civilisatieprocessen zo bitter weinig aandacht gaat naar recht en instellingen, die toch de draagvlakken bij uitstek vormen van beschavingen. Maar dit is een (niet zo) oud zeer en een ander verhaal.⁷

Net zoals de Humanisten linguïstisch en literair reageren tegen het directe verleden, met name de late Middeleeuwen, en derhalve voorbijgaan aan de Renaissance van de XIIe eeuw op dit vlak, reageren de verlichte denkers maatschappelijk tegen hun onmiddellijke verleden, met name de late XVIe, XVIIe en beginnende XVIIIe eeuw, met zijn heksenwaan en kettervervolgingen, zijn kerkelijke en wereldlijke inquisitie, zijn verabsolutering van macht en gezag, controle en repressiviteit, zijn viscerale onzekerheid en onveiligheid, zijn verdrukking van het populaire door het elitaire, zijn spectaculaire, wrede en onmenselijke *mise-en-scène* van lijden en dood in foltering en executie. Vanuit modernistisch standpunt bekeken, valt het niet bepaald moeilijk daarop klachten te enten over irrationaliteit (inclusief obscurantisme en clericalisme), over willekeurigheid (vooral het discretionaire en arbitraire optreden van gerechtsofficieren en rechters), over fundamentele onvrijheid en ongelijkheid (in niet geringe mate bepaald door het rechtsstandensysteem met bijhorend *iudicium parium-principe*), over disproportionaliteit (bij bestraffing van religieuze misdrijven, bijvoorbeeld) en over de geheime beslotenheid van onderzoek en vervolging (*questio, inquisitio*), enz. Hun kritiek is essentieel gericht op (mis)toestanden in het Oude Regime, in de Nieuwe Tijd, en niet op 'middeleeuwse' toestanden, want zij negeren de Middeleeuwen. Door chronologische extensie worden ook de Middeleeuwen (inclusief de Renaissance van de XIIe eeuw) reeds door de Humanisten met een blijkbaar onomkeerbaar negatief imago bedacht en beladen, uiteindelijk geïsoleerd. De XIXe-eeuwse romantische beeldvorming rond de 'christelijke Middeleeuwen' doet de rest: de vermenging en associatie van beelden en begrippen creëert het bekende resultaat (middeleeuws, achterlijk, irrationeel, christelijk, clericaal, dom, geborneerd, wreed, gewelddadig). Directe inspiratie voor het *Vernunftrecht*, voor het strafrechtsdenken der Verlichting zou men er niet meteen gaan zoeken ...⁸

Idem, *L'Empire de la vérité. Introduction aux espaces dogmatiques industriels. Leçons*, 2 (Paris, 1983); Idem, *L'inestimable objet de la transmission. Etude sur le principe généalogique en Occident. Leçons*, 4 (Paris, 1985); Idem, *Le dossier occidental de la parenté. Textes juridiques indésirables sur la généalogie. Leçons*, 4 (suite) (Paris, 1988); Idem, *Le désir politique de Dieu. Etude sur les montages de l'Etat et du Droit. Leçons*, 7 (Paris, 1988); Idem, *Les enfants du Texte. Etude sur la fonction parentale des Etats. Leçons*, 6 (Paris, 1992).

7. VAN DEN AUWEELE, D., 'Geschiedenis-Rechtsgeschiedenis-Recht. Subjectieve beschouwingen omtrent de positie van het rechtshistorische bedrijf', *Uuytwysens d'Archiven. Handelingen van de XIe Belgisch-Nederlandse Rechtshistorische Dagen (Leuven, 22-23 november 1990)*, ed. STEVENS, F. en VAN DEN AUWEELE, D. (Leuven, 1992) 239-298.

8. LAURIOL, Cl., 'Calas, l'affaire emblématique', *Notre Histoire*, 105 (1993) 31-34; 'Voltaire', *Magazine littéraire*, 238 (1987) 16-50; IM HOF, U., *Les Lumières en Europe*, Traduit de l'allemand (Suisse) par ETORÉ, J. et LORTHOLARY, B. (Collection *Faire l'Europe*; Paris, 1993); LEBRIGE, A., 'La vraie science du prince', *L'Histoire*, 168 (1993) 38-43; Idem, *La Justice du Roi. La vie judiciaire dans l'ancienne France* (Paris, 1988); CASTAN, N., *Justice et répression en Languedoc à l'époque des Lumières* (Paris, 1980); GAUVARD, Cl., 'Crimes ordinaires au moyen âge', *L'Histoire*, 168 (1993) 44-51; ZYSBERG, A., 'Du bon fonctionnement de la machine judiciaire', *L'Histoire*, 168 (1993) 60-63; SPIERENBURG, P., *The Spectacle of Suffering. Executions and the Evolution of Repression. From Preindustrial Metropolis to the European Experience* (Cambridge, 1984).

De vraag is, derhalve, dubbel: 1. wat is deze Renaissance van de XIIe eeuw?; van welke aard precies is en waar exact zit haar 'originele' en blijvende ideologische bijdrage tot het Westerse, Europese civilisatieproces, inclusief uiteraard de evolutie der strafrechtsbedeling?; 2. hoe komt het dat deze bijdrage vanaf de late Middeleeuwen zodanig werd verdrongen en uit het collectieve geheugen gewist dat de verlichte, de moderne en postmoderne denkers er manifest niet direct een boodschap aan hebben?

KANT, die wel één en ander te maken heeft met het Verlichtingsdenken, met de moderniteit en de laïciteit, beantwoordde analoge vragen omtrent zijn eigen tijd: *Wat is (de) Verlichting?*; *Wat is de Franse Revolutie?* Als kind der Verlichting en 'vader' der moderniteit en laïciteit was hij niet slecht geplaagd om het singuliere karakter van de Verlichting in te schatten: een zelfbewuste intellectuele *démarche* met eigen naamgeving en opdrachtsverklaring ten aanzien van het heden, met duidelijke positionering en profilering ten aanzien van verleden en toekomst; de antwoorden van KANT zijn te situeren tegen de achtergrond van het conflict der faculteiten en meer in het bijzonder van het conflict tussen de Faculteit Wijsbegeerte en de Faculteit Rechtsgeleerdheid, beheerst door de centrale vraagstelling: 'Is er een constante vooruitgang weggelegd voor de mensheid?'. Om deze vraag op te lossen volstaat het niet het teleologische stramien te volgen dat vooruitgang mogelijk maakt, maar is het noodzakelijk binnen dit stramien een gebeurtenis met signaalwaarde te isoleren. Volgens KANT voldoet de Franse Revolutie aan de gestelde eis. Ze heeft een drievoudige signaalwaarde en -functie: ze signaleert een fundamentele en principiële vredesgerichtheid, verankerd in recht en moraal, en reveleert de natuurlijke menselijke ingesteldheid erop (*signum rememorativum*); ze demonstreert de actuele efficiëntie van deze dispositie in haar realisaties (*signum demonstrativum*); ze projecteert deze dispositie blijvend in de toekomst, want men kan vele resultaten van de Franse Revolutie in vraag stellen, deze gerichtheid, die zich in haar en via haar openbaarde, kan men niet meer vergeten (*signum prognosticum*). Indien dit opgaat voor de Franse Revolutie, en dus bij uitbreiding ook slaat op de hele Verlichting, dan geldt dit a fortiori voor de Renaissance van de XIIe eeuw.⁹

Hoewel de verlichte intellectueel niet langer, naar het slechte voorbeeld van zijn humanistische voorganger, de Middeleeuwen mispreeft, maar – erger nog – ze volkomen ignoreerde, zijn er, naast opvallende verschillen, opvallende gelijkenissen vast te stellen tussen de Verlichting en de Renaissance van de XIIe eeuw. Vooral de uitgesproken onvrede van een progressieve fractie van de intellectuele elite met de vigerende maatschappelijke ordening – het leenheerlijk stelsel enerzijds, het vorstelijk absolutisme bij de gratie Gods anderzijds en het rechtsstandensysteem met bijhorende onvrijheid beiderzijds –, haar rationele en wetenschappelijk (juridisch, filosofisch, politiek) onderbouwde blauwdruk van een nieuwe en dus betere samenleving lijken gemeen aan beide energetische periodes. Tussen de 'nieuwe orde' van de XIIe eeuw vertaald in het *universitas*-concept, en deze van de late

9. DEVOS, R., 'Foucault leest Kant', *Krisis. Tijdschrift voor filosofie*, 24 (1986) 26-28; FOUCAULT, M., 'Kant, de Verlichting, de Revolutie', *Krisis. Tijdschrift voor filosofie*, 24 (1986) 29-38 (vertaling DEVOS, R.); Idem, 'Un cours inédit', *Magazine littéraire*, 207 (1984) 35-39; 'Kant et la modernité', *Magazine littéraire*, 309 (1993); FOUCAULT, M., 'Qu'est-ce que les Lumières', *Magazine littéraire*, 309 (1993) 61-74; 'Kant et la modernité', *Magazine littéraire*, 309 (1993) 16-60.

XVIIIe eeuw, gebaseerd op het maatschappelijke (sociale) contract, bestaan er geen essentiële maar slechts graduele verschillen. Het vooropgestelde communautaire ideaal is een abstract, meer speciaal gedepersonaliseerd concept met heel eigen specifieke doelstellingen: vrede, gerechtigheid op basis van legaliteit, algemeen belang, vrijheid, gelijkheid, broederlijkheid. Het wordt niet noodzakelijk als een gegevenheid van bovenaf opgelegd, maar kan ook vanuit de basis groeien. Het berust op en bestaat bij de gratie van de ambitie en het engagement (eed) der leden ten aanzien van deze abstracte, transcendente structuur, die achter vele namen schuil kan gaan (kerk, stad, staat, natie, vaderland, republiek, koninkrijk, keizerrijk, ...) maar oorspronkelijk – dit is in de Middeleeuwen en in het bijzonder in de Renaissance van de XIIe eeuw – globaal, algemeen en overkoepelend werd bestendigd in het begrip *universitas*. De term zelf werd tijdens de Verlichting niet opnieuw naar voren geschoven of geactualiseerd, de onderliggende ideologie ervan des te meer. Toch weerklonk in het universalisme der Verlichting de verre echo van het *universitas*-ideaal. Naast de reeds vermelde finaliteiten bevat het, van origine uit en dus middeleeuws van afkomst, onmiskenbare want uitgesproken en inherente laïciserende, individualiserende en kapitalistische sporen.¹⁰

De *universitas* is een abstractie verwijzend naar de organische eenheid van de kosmos, het door God geschapen en geordende *universum*. Ze is meer dan de optelsom der diverse bestanddelen, kent een bestaan op zich, los van en boven deze componenten die, om eraan te kunnen participeren, zich tot op haar niveau moeten optrekken. Gebeurt dit niet, dan verliezen ze elke betekenis, functie en zin. Dan vervallen ze tot chaos. Immers, buiten de *universitas* is elke zingeving uitgesloten. De transpositie van dit goddelijke *universum* op de menselijke samenleving voltrekt zich via de openbaring en leidt, in eerste instantie, tot de oprichting van een menselijke *universitas*, die de goddelijke het dichtst benadert: de Kerk als instituut, opgevat als een *universitas fidelium*, een notie die exclusief betrekking heeft op het temporeel statuut van de Kerk, derhalve een laïciserend effect veroorzaakt, opgevat wordt als een ‘menselijk’ communautair ideaal met humane doelstellingen op zich (vrede, gerechtigheid, vrijheid, gelijkheid, ...), waarvan de constructie aanvankelijk – dit is vóór de Gregoriaanse hervorming van de XIe-XIIe eeuw – uitsluitend vanuit de basis, door de leden (*fideles*: gelovigen, gedoopten) zelf – *potestas est in populo a summo Deo data* (Petrus DAMIANI) – en derhalve binnen het *ascending theory of power*-concept dient te gebeuren. Deze ‘aardse’ kosmos, de weerspiegeling van de ‘goddelijke’, staat tegenover de ‘aardse’ chaos van alles en allen die zich niet engageren (op basis van vrijheid en gelijkheid) in deze *universitas fidelium* en er derhalve niet kunnen aan deelnemen: ongelovigen, ongedoopten, geëxcommuniceerden, heidenen, joden, ... Zij zijn zonder betekenis, hebben geen functie en leiden een zinloos bestaan.

De oorspronkelijke Kerk-opvatting werd, op het laatste punt na, vanaf de Gregoriaanse hervorming en Investituurstrijd, nagenoeg volledig verlaten en vervangen door de absolute pauselijke theocratie van de XIIe-XIIIe eeuw (van INNOCENTIUS III tot BONIFATIUS VIII) met een paus als *primus et summus pontifex*, de plaatsvervanger van God op aarde, door God zelf uitverkoren en beladen met doctrinaire onfeilbaarheid, als opper-inquisiteur krachtens zijn pastorale macht (M. FOUCAULT), als *iudex supremus in spiritualibus et temporalibus*, als *verus im-*

10. VAN DEN AUWEELE, D., ‘De universiteiten en de Europese cultuur’ (cf. noot 4), 71.

perator ook (E. KANTOROWICZ). En ondanks de nationalisatie en neergang van het Kerk-instituut vanaf de XIVe eeuw, culminerend in de oprichting van de Church of England, het Franse Gallicanisme en de Reformatie (XVIe eeuw), bleef de Kerk dit beeld, dat ver af staat van haar *universitas*-imago, bestendigen, te beginnen bij het Concilie van Trente ...¹¹

Toch bleef het *universitas*-ideaal, dat per definitie grensoverschrijdend en grensverleggend was, is en blijft, overeind. In de Noorditaliaanse bisschopssteden werd immers, vanaf de V^e-VIe eeuw, de brug gelegd tussen de *universitas fidelium* en haar eerste evidente afleiding, de *universitas civium*, via de ambivalente machts- en gezagspositie van de uit de basis en door het gehele volk, dit is door alle *universitas*-leden ongeacht rang of stand, verkozen bisschoppen, die zowel de wereldlijke als de geestelijke macht uitoefenden. Dit model wist zich te handhaven, te bestendigen, te versterken en te verspreiden in de stedelijke gemeenschappen van Noord-Italië, over Zuid- en Noord-Frankrijk tot Vlaanderen en de Nederlanden, met dien verstande dat de kerkelijke machthebbers en gezagsdragers geleidelijk aan eerst werden bijgestaan en later vervangen door wereldlijke, verkozen magistraten (consuls, schepenen). Overigens werd in de XIe-XIIe eeuw de bisschopsverkiezing (door de basis) vervangen door een bisschopsbenoeming (door de paus) ... De communale beweging van de XIe-XIIe eeuw confirmeerde de nu volledig gelaïciseerde, profane *universitas*-ideologie en voegde er een kapitalistische dimensie aan toe. De *universitas civium* was de voldragen vrucht van deze gemeentelijke expansie, die via de uitwerking van een eigen vredessysteem (markt- en stadsvrede liggend in het verlengde van godsvrede en godsbestand), de precisering van de stedelijke vrijheid (het *libertas*-privilegie en de individuele vrijheid van de poorter) en gelijkheid (der poorters), de uitbouw van een interne, specifiek stedelijke organisatie (*coniuratio, communio, pax, amicitia*, gilde- en ambachtswezen met de eed van het engagement en de trouw als constituerend element), de aflijning van het stadsrecht, tenslotte, de middeleeuwse stad een eigen profiel, een specifieke morele en juridische identiteit en zelfs rechtspersoonlijkheid verleende.¹²

11. VAN DEN AUWEELE, D., 'De universiteiten en de Europese cultuur' (cf. noot 4), 71-72; MAIRET, G., 'L'universitas: l'idéal communautaire, modernité et archaïsme d'une idéologie', *Histoire des idéologies*, 2: *De l'Eglise à l'Etat, du IXe au XVIIe siècle* (Paris, 1978) 183-198; Idem, 'La personnalité morale: individu et communauté', *Ibidem*, 199-211; VAN DEN AUWEELE, D., 'De Renaissance van de XIIe eeuw' (cf. noot 3), 84-89; MICHAUD-QUANTIN, P., *Universitas. Expressions du mouvement communautaire dans le moyen âge latin (L'Eglise et l'Etat au moyen âge)*, 3; Paris, 1970).

12. JORIS, A., 'La notion de ville', *Les catégories en histoire (Travaux du Centre national de recherches de logique; Bruxelles, 1965)* 87-101; *Die Stadt des Mittelalters*, 1: *Begriff, Entstehung und Ausbreitung*, 2: *Recht und Verfassung*, 3: *Wirtschaft und Gesellschaft (Wege der Förschung)*, 243-245; Darmstadt, 1975², 1972, 1973); ARNOLD, K., 'Freiheit im Mittelalter', *Historisches Jahrbuch*, 104 (1984) 1-21; G. DILCHER, 'Freiheit', *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 5 (München, 1968) 1228-1233; TELLENBACH, G., *Libertas. Kirche und Weltordnung im Zeitalter des Investiturstreites (Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte)*, 7; Stuttgart, 1936); WERNER, E., *Stadtluft macht frei. Frühscholastik und bürgerliche Emanzipation im der erste Hälfte des 12. Jahrhunderts (Sitzungsberichte der sächsischen Akademie für Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse)*, 118/5; Berlin, 1976); CELLI, R., *Pour l'histoire des origines du pouvoir populaire. L'expérience des villes-états italiennes (XIe-XIIe siècles)* (Publications de l'Institut d'Etudes Médiévales 2e s., 3; Louvain-la-Neuve, 1980); GOURON, A., 'Diffusion des consultats méridonaux et expansion du droit romain', *Bibliothèque de l'Ecole des chartes*, 121 (1963) 26-76; EBEL, W., *Der Bürgereid als Geltungs-*

Het beeld van de stad als *universitas civium* werd hoog gehouden maar tevens gemonopoliseerd door de burgerij (poortelij opgevat als patriciaat). Het kreeg gaandeweg een meer elitaire dimensie en verloor zijn oorspronkelijke betekenis. Het scleroseerde, viel uiteen in diverse *societates* en *corporationes*, vooral vanaf de economische crisis der late XIIIe eeuw: de desintegratie en verwording tot corporatisme was begonnen en provoceede interne spanningen. Want de identificatie van de *universitas civium* met en haar reductie tot de, per definitie stedelijke, burgerij verwekte spontaan het beeld – en meer dan het beeld alleen – van de burger, die als koopman-ondernemer – en later als koopman of ondernemer of als rentenier of financier – op de economische uitdaging van hoog- en laagconjunctuur inspeelde op puur kapitalistische grondslag en die als *homo politicus* niet ontsnapte aan de natuurlijke neiging de machts- en gezagsuitoefening aan zich te trekken. Maar, hoe dan ook, voor dit type burger was onderwijs, ook hoger onderwijs, van vitaal belang. Het contemplatieve monastieke onderwijs had hem en zijn kinderen niets te bieden. In dit streven naar een nieuw type onderwijs doorbrak hij in zijn stedelijke samenleving voor het eerst het kerkelijke onderwijsmonopolie met evenveel lef als hij de opgelegde en onaantastbare orde van de trifunctionaliteit (G. DUMÉZIL) – *oratores, bellatores, laboratores* – had doorbroken, dus het rechtsstandensysteem in vraag had gesteld en, via het stedelijke poorterschap, de mogelijkheid tot overstijging ervan had gecreëerd, en veroorzaakte hij een 'schoolstrijd' avant-la-lettre. Onder zijn impuls werd het stedelijke onderwijs gelaïciseerd, ook al werd het toevertrouwd aan kapittelscholen, die evenwel onder stedelijke controle stonden, werden de curricula 'gerationaliseerd', didactisch uitgebouwd en praktijkgericht georiënteerd. Op deze wijze kreeg een nieuwe sociale klasse toegang tot een geschreven cultuur, waarin de volkstaal de exclusiviteit van het Latijn begon aan te tasten en dit lang vóór de opkomst van het Humanisme. Deze verhoogde scholingsgraad kristalliseerde in leren rekenen (boekhouding en kapitalistisch economisch denken in het algemeen en dit lang vóór de Reformatie, Max WEBER ten spijt), schrijven, lezen, zakelijk, pragmatisch en rationeel denken (ontwikkelen van argumenten pro en contra, construeren van een, al of niet scholastiek, discours), in de vraag naar meertaligheid ook, en beïnvloedde fundamenteel de houding van de burgerij tegenover alles wat met recht en rechtsbedeling te maken had. Niet toevallig begonnen de juridische beroepen in de brede zin des woords in deze context aan hun spectaculaire opmars en expansie. De concrete eis van de poorters naar een eigen, in de volkstaal gesteld en geschreven recht – vooral strafrecht, strafprocesrecht –, waaruit de irrationele elementen werden gebannen en de rationele geïntroduceerd, bood het voordeel van de legaliteit en de rechtszekerheid voor de burgers maar ook voor de vorst. De *universitas civium* was de 'afwijking' bij uitstek van het Algemeen Menselijk Patroon der leenheerlijke orde met de mens gevat in een netwerk van personele afhankelijkheidsbanden, dat per definitie bijna onvrijheid en ongelijkheid veroorzaakte. Ze was, evenwel, niet meteen de tegenpool der moderne staat. Wel was het stedelijk particularisme – of 'nationalis-

→
grund und Gestaltungsprinzip des deutschen mittelalterlichen Stadtrechts (Weimar, 1950); GAUDEMET, J., 'Le serment dans le droit canonique médiéval', *Le Serment*, 2: *Théories et Devenir*, ed. VERDIER, R. (Paris, 1991); JACOB, R., 'Anthropologie et histoire du serment', *Le Serment*, 1: *Signes et Fonctions*, ed. VERNIER, R. (Paris, 1991) 237-263; Idem, 'Le serment des juges ou l'invention de la conscience judiciaire', *ibidem*, 439-457.

me' op stedelijk niveau? – hoe dan ook onverenigbaar met de ambities van de moderne, naar absolutisme (*princeps legibus (ab)solutus est*) strevende vorst om een gecentraliseerde en gebureaucratiseerde staat uit te bouwen naar het model der absolute pauselijke theocratie der XIIIe eeuw. Maar de dynamische, creatieve aanpak van de steden, hun pragmatisme, nieuwe zakelijkheid en rationaliteit, hun economisch-kapitalistische aanpak wist hij maar al te goed te appreciëren en te accaparen. Gelukkig de vorst, die kon stellen dat de steden de steunpunten van zijn rijk waren, ook – zelfs – al bleken de directe, vooral financieel-economische belangen niet altijd even compatibel te zijn.¹³

Nog vooraleer de *universitas*-idee door stedelijk corporatisme werd aangetast of versnipperd of, wellicht, precies als één der eerste uitingen van deze trend, ontwikkelde zich in de stad en uit het *universitas civium*-gedachtengoed een instelling, die er als de ultieme deductie en reductie van wordt beschouwd: de *universitas magistrorum et scholarium* of de universiteit in de actuele zin des woords, ook wel *studium* of *collegium generale* en *alma mater* genaamd en ongetwijfeld één der oorspronkelijkste – want zonder voorgaanden –, meest beklivende en vèdragende onderwijsconcepten en -structuren der Europese beschaving. Niet onbelangrijk daarbij is dat de beide rechtsfaculteiten (Romeins of civiel recht, gebaseerd op de studie van het *Corpus iuris civilis*, en canoniek recht, gebaseerd op de studie van het *Corpus iuris canonici*) er de leidinggevende en toonaangevende entiteiten van waren: 1. wetenschappelijk, door de ontwikkeling, verfijning en toepassing (ideologisch en concreet praktisch) van de scholastieke methode en technologie (eerst in de romanistiek en daarna in de canonistiek, maar in beide met niet geringe en, in menig opzicht, blijvende voorsprong op andere scholastieke disciplines als theologie en filosofie); 2. maatschappelijk, door de machts-, gezags- en kennisgreep van de universitaire juristenstand (via een goed georkestreerde dogmatiseringscampagne) tot ver over de Verlichting heen.¹⁴

Hoewel kerkelijk geïnspireerd, appelleert de XIIe-eeuwse *universitas*-ideologie reeds in se aan de Verlichtingsideologie: het vredes-, vrijheids-, gelijkheids- en -civiele gerechtigheidsideaal op basis van legaliteit, het individualiserings-, laïciserings- en rationaliseringsproces en zelfs de contracttheorie – tussen het *pactum pro quo rex constitutus est* van MANEGOLD VAN LAUTENBACH en het *contrat social* van ROUSSEAU lijkt er wel degelijk enige ideologische affiniteit te bestaan ondanks de kloof der eeuwen – verwijzen naar een gemeenschappelijke humane dispositie. De juridische uit- en afbouw van dit alles vanuit het geleerde, niet-vigerende Romeinse en het geleerde, vigerende canonieke recht hebben op indringende wijze de Europese rechtscultuur beïnvloed, ook op het vlak van strafrecht en strafrechtsbedeling. Ongetwijfeld gaat de preséance daarbij naar het Romeinse recht van het *Corpus iuris civilis*. Toch vergete men niet dat het canonieke recht meer dan alleen maar een brugfunctie heeft vervuld tussen het niet-vigerende Romeinse en het vi-

13. VAN DEN AUWEELE, D., 'De universiteiten en de Europese cultuur' (cf. noot 4), 72-74; Idem, 'De Renaissance van de XIIe eeuw' (cf. noot 3), 84-94; MICHAUD-QUANTIN, P., *Universitas* (cf. noot 10) (Paris, 1970); VAN DEN AUWEELE, D. en OOSTERBOSCH, M., *Consilia iuridica Lovaniensia* (cf. noot 4), 105-148.

14. VAN DEN AUWEELE, D., 'De universiteiten en de Europese cultuur' (cf. noot 4), 75-81; Idem, 'De Renaissance van de XIIe eeuw' (cf. noot 3), 89-93.

gerende profane recht. Ook als autonoom rechtssysteem heeft het een blijvende betekenis en draagwijdte.¹⁵

In al of niet historische analyses der Europese rechtscultuur is er voor het canonieke recht niet meteen een hoofdrol weggelegd. Zo zijn inbreng niet meteen en a priori wordt beperkt tot figuratie bij massataferelen, krijgt het daarenboven in de regel de negatieve, conservatieve, remmende rol te spelen zo typisch voor het Posttridentijnse Kerk-instituut en wordt het geregeld geassocieerd met absolutistische, zelfs dictatoriale en mensenrechten bedreigende of aantastende regimes in de context der eenheid en verwevenheid van Kerk en Staat. Deze negatieve beeldvorming wordt exponentieel bepaald door de inquisitie, de heksen- en kettervervolgingen met de bijhorende gruwelen der strafrechtsbedeling. Een dergelijk type recht hoort, uiteraard, niet thuis in de verlichte en modernistische vooruitgangs-ideologie van KANT over HEGEL tot FUKUYAMA. Al te makkelijk vergeet men evenwel dat men zich aldus fixeert of blind staart op de 'moderne' vervalperiode van het canonieke recht en zonder meer voorbijgaat aan de grote 'middeleeuwse' bloeiperiode ervan. Sergio MOCHI ONORY, Brian TIERNEY, Peter LANDAU en vele anderen hebben op overtuigende wijze, maar blijkbaar nog steeds tevergeefs, de originele, creatieve, progressieve en positieve inbreng van het middeleeuwse canonieke recht in de vooruitgang der Europese samenleving aangetoond.¹⁶ Deze is niet noodzakelijk te liëren met de determinerende invloed van het Romeinse op het canonieke recht. Integendeel soms! Rechtsvergelijking als methode, concepten als rechtszekerheid en positief recht, het rationaliteitscriterium, het democratische gedachtegoed, inclusief vertegenwoordiging en verkiezing, de vredes- en oorlogsproblematiek, inclusief de restrictieve omschrijving van de rechtvaardige oorlog met de mogelijkheid van internationale arbitrage en rechtspraak, de rechtszorg voor armen en vervolgden en dus de mensenrechten betreffende, de privaatrechtelijke bijdragen, onder meer en vooral in het contractenrecht en het huwelijksrecht, met de bekommernis voor de individuele vrijheid, zijn stuk voor stuk essentiële componenten van de Europese rechtscultuur, die er direct vanuit het canonieke

15. *Histoire des idéologies*, 3: *Savoir et Pouvoir, du XVIIIe au XXe siècle* (Paris, 1978); MORRIS, C., *The Discovery of the Individual 1050-1200* (*Church History Outlines*, 5; London, 1972); BYNUM, C.W., 'Did the Twelfth Century discover the Individual', *Journal of Ecclesiastical History*, 31 (1980) 1-17; FUHRMANN, H., 'Volksouveränität und Herrschaftsvertrag bei Manegold von Lautenbach', *Festschrift für Hermann Krause* (Köln/Wien, 1975) 21-42; CONGAR, Y.M.J., 'Quod omnes tangit ab omnibus tractari et approbari debet', *Revue historique de droit français et étranger*, 36 (1958) 210-259; *Der Begriff der Repraesentatio im Mittelalter. Stellvertretung, Symbol, Zeichen, Bild*, ed. ZIMMERMANN, A. (*Miscellanea Mediaevalia*, 8; Berlin/New York, 1971).

16. MOCHI ONORY, S., *Fonti canonistiche dell' idea moderna dello Stato (Imperium spirituale-Jurisdictione divisa-Sovranità)* (*Pubblicazioni dell' Università cattolica del Sacro Cuore*, n.s. 38; Milano, 1951); TIERNEY, B., 'Medieval Canon Law and Western Constitutionalism', *Catholic Historical Review*, 52 (1966) 1-17; Idem, *Church Law and Constitutional Thought in the Middle Ages (Variorum Reprints*, London, 1979); Idem, *Religion, Law and Growth of Constitutional Thought, 1150-1160* (Cambridge, 1982); LANDAU, P., 'Der Einfluss des kanonischen Rechts auf die europäische Rechtskultur', *Europäische Rechts- und Verfassungsgeschichte. Ergebnisse und Perspektiven der Forschung*, ed. SCHULZE, R. (*Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte*, 3; Berlin, 1991) 39-57; FRANSEN, G., 'Les canonistes dans le monde du moyen âge', *Académie royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, 77 (1991) 171-181; Idem, 'Le nouveau Code de droit canonique', *Ibidem*, 69 (1983) 321-335; VAN DEN AUWEELE, D., 'Rechtshistorisch onderzoek in België: 75 jaar canoniek. Stand en standpunt', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 61 (1993) 349-365.

recht hun intrede hebben gemaakt en die niet noodzakelijk of per definitie haaks staan op het natuur- en Vernunftrecht der XVIIe en XVIIIe eeuw.¹⁷

Maar de meest tot de verbeelding sprekende inbreng van het canonieke recht situeert zich, ongetwijfeld, op het vlak van het strafrecht en de strafrechtsbedeling. Want, tenzij men de 'humane' geschiedenis ervan laat beginnen met de Verlichting en met BECCARIA – en dus in navolging der verlichte denkers de Middeleeuwen blijft ignoreren en negeren –, kan men moeilijk voorbijgaan aan de eerste grote humaniseringsgolf van strafrecht en strafrechtsbedeling, die zich onder christelijke, kerkelijke en canonieke inspiratie voltrok in de Renaissance van de XIIe eeuw en waarin, meer dan embryonaal, de grote Verlichtingsbeginselen van een behoorlijke strafrechtsbedeling aanwezig zijn. Van wezenlijk belang hierbij lijkt de gelijkschakeling te zijn tussen misdrijf en zonde alsook de toenemende zorg voor de persoon van de zondaar – en dus ook van de misdadiger – als individu. Deze laatste verschuiving voltrekt zich in het canonieke recht van de XIe-XIIe eeuw en komt direct en concreet tot uiting in de overgang van de *penitentialia* naar de *summae confessorum*. *Penitentialia* zijn in essentie tarieflijsten. Ze vormen de perfecte kerkelijke pendant van de tarieflijsten uit de *leges barbarorum* of *romanae-barbarorum*, zoals de *lex Salica* bijvoorbeeld, waarin de welhaast absolute Germaanse gevolgaansprakelijkheid centraal staat. In de *summae confessorum*, daarentegen, gaat de aandacht van de biechtvader uit naar de zondaar zelf. Ongetwijfeld hebben meerdere factoren bepalend ingewerkt op deze evolutie. Toch is het duidelijk dat de affirmatie van de individualiteit en de vrijmaking van het individu uit het allescontrolerende en allesopvangende netwerk van personele afhankelijkheidsbanden een meer individuele, dit is direct op het individu zelf gerichte aanpak urgeert. Het zal wel niet toevallig zijn dat in dezelfde periode de verplichte individuele biecht zich aandient en de doctrine van de pastorale macht wordt uitgewerkt en uitgediept.¹⁸

17. LANDAU, P., 'Der Einfluss des kanonischen Rechts auf die europäischen Rechtscultur' (cf. noot 16), 39-57; HEHL, E.-D., *Kirche und Krieg im 12. Jahrhundert. Studien zu kanonischem Recht und politischer Wirklichkeit (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 19; Stuttgart, 1980)*; LANDAU, P., 'Asylrecht III: Alte Kirche und Mittelalter', *Theologische Realenzyklopädie*, 4 (1979) 319-327; THIERNEY, B., *Medieval Poor Law. A Sketch of Canonical Theory and its Application in England* (Berkeley/Los Angeles, 1959); COUVREUR, G., *Les pauvres ont-ils des droits? Recherches sur le vol en cas d'extrême nécessité depuis la Concordia de Gratien (1140) jusqu'à Guillaume d'Auxerre (1231)* (*Analecta Gregoriana*, 111; Roma, 1961); RUSSEL, F.H., *The Just War in the Middle Ages (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, 8; Cambridge, 1975)*; Idem, 'Innocent IV's Proposal to limit Warfare', *Proceedings of the Fourth International Congress of Medieval Canon Law. Toronto, 21-25 August 1972*, ed. KUTTNER, St. (*Monumenta iuris canonici*, C. 5; Città del Vaticano, 1976) 383-399.

18. LANDAU, P., 'Der Einfluss des kanonischen Rechts auf die europäischen Rechtscultur' (cf. noot 16), 53-54; ACHENBACH, H., *Historische und dogmatische Grundlagen der Strafrechtssystematischen Schuldlehre (Münchener Universitätschriften. Juristische Fakultät. Abhandlungen zur rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung, 12; Berlin, 1974)*; KUTTNER, St., *Kanonistische Schuldlehre von Gratian bis auf die Dekretalen Gregors IX. Systematisch auf Grund handschriftlichen Quellen dargestellt (Studi e Testi, 64; Città del Vaticano, 1935)*; TRUSEN, W., 'Strafprozess und Rezeption. Zu den Entwicklungen im Spätmittelalter und den Grundlagen der Carolina', *Strafrecht, Strafprozess und Rezeption. Grundlagen, Entwicklung und Wirkung der Constitution Criminalis Carolina*, ed. LANDAU, P. en SCHROEDER, F.Chr. (Frankfurt a.M., 1984) 29-118; VAN CAENEGEM, R.C., *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 19;*

De ideologie van de pastorale macht is gebaseerd op de metafoor van de 'goede herder', die niet uniek bijbels van signatuur is. Toch is het de bijbelse vindplaats ervan, die eerst via de Hebreeuwse en later via de christelijk-middeleeuwse traditie uitgroeit tot het eminente verankeringspunt van een gesofisticeerde Westerse politieke cultuur van kerkelijk en wereldlijk absolutisme, van verlicht en onverlicht despotisme, inclusief hun democratische versluiering, met als inherente basiscomponent de ontwikkeling van sterk geïndividualiseerde, privacy-verstorende controle- en bewakingsmechanismen van lichaam en geest. De inquisitie, het panoptisme, inclusief het cellulaire *Panopticon*-gevangenismodel van Jeremy BENTHAM, indringend door Michel FOUCAULT geanalyseerd in *Surveiller et punir*, en de apocalyptische 1984-visie van George ORWELL zijn er de typische negatieve exponenten van: hun ultieme legitimatie is de doctrine van de pastorale macht met alles wat eruit voortvloeit (*Polizeiwissenschaften, théorie de la police, raison d'Etat* of staatsraison, elementen waaraan opvallend veel aandacht werd besteed van de XVIe tot de XVIIIe eeuw).¹⁹

In de Hebreeuwse pastorale traditie krijgt alleen God zelf en, bij hoge uitzondering, David als stichter van de monarchie, de herderstitel toebedeeld. Deze 'goede herder' oefent macht en gezag uit over een kudde, niet over een territorium. Wel belooft en schenkt hij zijn kudde een land. Hij is het, die met de roep van zijn stem de kudde bijeenbrengt en -houdt, gidst en leidt, zodanig zelfs dat de kudde enkel bestaat bij gratie van zijn aanwezigheid en optreden. Het heil der kudde, dit is van elk individueel lid van de kudde, is zijn exclusieve verantwoordelijkheid, die meer inhoudt dan het hoeden voor en het redden uit gevaren en een finale, teleologische zorg, toewijding en waakzaamheid impliceert. De verdere metaforische uitwerking van dit concept is vooral het werk van de kerkvaders en van de canonisten en theologen der XIIe-XIIIe eeuw. Via de theorie van het vicariaat (*vicarius*-plaatsvervanger; pausen en bisschoppen als *vicarii Dei* en/of *Christi*) en door toepassing van de scholastieke *aequiparatio*-techniek (overdracht van wezenskenmerken) leidt deze verfijning in eerste instantie tot de proliferatie van de herdersfiguur in de kerkelijke (van God (over Christus), paus en bisschop tot pastoor) en later ook in de profane wereld (van God (over Christus), al of niet over paus en bisschop, tot keizer, koning, hertog, graaf, ...). Samen met deze proliferatie komt er een verabsoluteringsproces op gang: van de verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid van de herder, van de gehoorzaamheid aan de herder, van het recht en de plicht van het gewetensonderzoek door de herder, van de mortificatie-gedachte. De herder is verantwoordelijk en aansprakelijk voor het doen en laten van elk individueel kuddelid. Uiteindelijk maakt God – en God alleen – zijn eindbalans op: hij evalueert en taxeert de herder op basis van het positief en negatief denken en handelen van de leden van zijn kudde. Zo komt elke verdienste van een lid de herder ten goede en wordt elke misstap hem zwaar aangerekend. Hij drage er vooral zorg voor dat nie-

→
Brussel, 1954) 19-21; MORRIS, C., *The Discovery of the Individual, 1050-1200* (*Church History Outlines*, 5; London, 1972); KANTOROWICZ, H.U., *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik*, 1-2 (Berlin/Leipzig, 1907-1926); VOGEL, C., *Libri poenitentiales* (*Typologie des sources du moyen âge occidental*, A-III.1* 27, Turnhout, 1978) (met addenda en corrigenda door FRANTZEN, A.J.).

19. VAN DEN AUWEELE, D., 'Het omstreden huwelijk van Hendrik VIII en Catharina van Aragon: De interventies van de Lovaniensis Lodewijk van Schore (1492-1548)', *Onze Alma Mater*, 45 (1991) 167-196 en in het bijzonder 170-174.

mand van de kudde verloren gaat en late, desnoods, zijn kudde in de steek om het verloren lam te zoeken, want het zieleheil van de enkeling heeft voorrang op dit der collectiviteit. Wie een dergelijke, haast ondraaglijke en bovenmenselijke verantwoordelijkheid op zich moet nemen – hij wordt ‘geroepen’ door God –, heeft het recht en de plicht de leden van de kudde lichamelijk en geestelijk te bewaken en te controleren (van individuele biecht tot foltering om de bekentenis – *confessio* – af te dwingen), hen tot in hun intiemste onderbewustzijn te doorgronden en door te lichten en hen, zelfs tegen wil en dank, tegen hun persoonlijke autonomie en vrijheid in, met alle middelen – het doel heiligt de middelen, ook deze van de inquisitie – te leiden naar de eindbestemming, die niet van deze wereld is en waarvoor men sterven moet. Op de dood wordt men voorbereid door het aanleren van een attitude van verzaking aan het aardse bestaan, die de poort tot een nieuw leven in een andere wereld moet openen.²⁰

De initiële positieve pastorale zorg der Renaissance van de XIIe eeuw, vooral op de zondaar (= misdadiger) gericht, neemt slechts vanaf de late Middeleeuwen (vanaf het einde der XIVe eeuw) deze absolute en extreme vormen aan. Aan deze uiteindelijke totale verwording van een oorspronkelijk positief concept is, onder meer, het Romeinse recht niet vreemd. De inquisitie is immers van origine uit een romeinsrechtelijk instituut, dat in het canonieke recht wordt gerecipieerd om van daaruit opnieuw in het wereldlijke recht op te duiken ... In het perspectief van haar oorspronkelijke functionaliteit ligt de doctrine van de pastorale macht mede ten grondslag aan het *distinguo* tussen zonde (= misdrijf) en zondaar (= misdadiger) en heeft ze deze laatste tot een volwaardig subject verheven. De differentiëring – de ontwikkeling van *distinctiones* – eigen aan de scholastieke technologie wordt zowel op zonde (= misdrijf) als op zondaar (= misdadiger) toegepast – leidt tot grote nuancering bij de inschatting. Dit blijkt, onder meer, overduidelijk uit de *summae confessorum*. Want de *pastor*, of hij nu lekerechter of beroepsrechter is, dient, vanuit redelijkheids- en billijkheidsoverwegingen, de *iustitia* te verzoenen met de *misericordia* en de *correctio* van de zondaar (= misdadiger) te beogen. Uiteraard impliceert dit niet enkel een analyse van de zonde (= misdrijf) zelf maar vooral van de zondaar (= misdadiger). Dit laatste leidt dan weer tot de hele uitdieping van de differentiatie van het schuldconcept, van het boete- en strafconcept, van de bekentenis-, berouw- en inkeerproblematiek. Aan de extreme verfijning en nuancering, die op deze domeinen door de middeleeuwse decretisten en decretalisten wordt uitgewerkt, kunnen de verlichte penalisten een les in dogmatisch, juridisch-technisch strafrechtsdenken nemen en zij niet alleen overigens ... Zelfs voor de actuele penalisten zou de lectuur van Stephan KUTTNER'S *Kanonistische Schuldlehre* als verplichte lectuur mogen en moeten gelden. Want het merkwaardige is dat deze kernvraagstukken uit het strafrecht door decretisten en decretalisten wel degelijk op een strikt juridische en dus niet op een moraliserende wijze worden benaderd. Het kan moeilijk verwondering wekken dat het personaliteits-, proportionaliteits- en subsidiariteitsbeginsel in deze context aan bod komen. Men houde er tevens rekening mee dat de canonieke collecties (tot en met het *Decretum Gratiani* van 1140) en het *Corpus iuris canonici* (vanaf en inclusief het *Decretum Gratiani*) in

20. FOUCAULT, M., 'Omnes et singulatim. Vers une critique de la raison politique', *Le débat*, 41 (1986) 5-36; Idem, 'Omnes et singulatim: Towards a Criticism of Political Reason', *The Tanner Lectures on Human Values* (Stanford, 1979) 324-354.

niet onbelangrijke mate bijna als echte strafwetboeken kunnen gelden, zodat ook aan het legaliteitsbeginsel niet zonder meer kan worden voorbijgegaan, te meer daar en de *penitentialia* en de *summae confessorum* en de canonieke strafrechtsleer voor de nodige omkadering zorgen. Vier preciseringen nog: 1. de rationalisatie van het bewijsrecht in strafzaken wordt wel degelijk geurgeerd vanuit de *universitas civium*, die van kerkelijke signatuur is, maar is daarom niet afwezig bij de canonisten; Ivo VAN CHARTRES (†1116) bestrijdt de irrationele bewijsmiddelen; 2. de *correctio* van de zondaar (= misdadiger) is gericht op zijn reïntegratie in de *universitas fidelium* en/of *civium*, beoogt in essentie niet zijn eliminatie en wordt mede door de *misericordia* bepaald, daarom alleen al is ze veel humaner dan de wereldlijke strafrechtsbedeling; 3. de gevangenisstraf is wel niet van kerkelijke origine maar wordt in de middeleeuwse maatschappij gereïntroduceerd vanuit het canonieke recht; 4. de verlichte penalisten, onder meer BECCARIA, die de levenslange dwangarbeid als substituut voor de doodstraf en als sluitsteen van het nieuwe strafrecht voorstellen, gebruiken vaak het argument dat deze levenslange dwangarbeid in wezen veel wreder en onmenselijker is dan de doodstraf zelf ...²¹

Dit is geen pleidooi voor een terugkeer naar het middeleeuwse, XIIe-eeuwse strafrecht, wel een suggestie om de dogmatische en andere grondslagen van het actuele strafrecht niet exclusief te situeren in de Verlichting ... De middeleeuwse canonistiek der Renaissance van de XIIe eeuw (late XIe, XIIe en beginnende XIIIe eeuw) heeft ook haar rechten. Toch moet er ergens iets fout gelopen zijn, zoals blijkt uit de reactie der verlichte denkers en uit de formulering van hun credo, zijn-

21. KUTTNER, St., *Kanonistische Schuldlehre* (cf. noot 18) (Città del Vaticano, 1935); ONCLIN, W., 'De grond en het doel van de straf. Bijdrage tot de geschiedenis van het strafrecht tot en met de dertiende eeuw', *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 11 (1934) 792-812; KRETZSCHMAR, R., *Alger von Lütichs Traktat 'De misericordia et iustitia'. Ein kanonistischer Konkordanzversuch aus der Zeit des Investiturstreits (Quellen und Forschungen zum Recht im Mittelalter, 2; Sigmaringen, 1985)*; SPIERENBURG, P., 'The Sociogenesis of Confinement and its Development in Early Modern Europe', *The Emergence of Carceral Institutions: Prisons, Galleys and Lunatic Asylums (1550-1900)*, ed. SPIERENBURG, P. (Centrum voor Maatschappijgeschiedenis, 12; Rotterdam, 1984) 9-77 versus FOUCAULT, M., *Surveiller et punir. Naissance de la prison (Bibliothèque des histoires; Paris, 1975)*; VAN DEN AUWEELE, D. en NEFORS, P., 'Goswin Anne-Marie Felix de Fierlant (1735-1804)' (ter perse); VANDEKERCKHOVE, L., *Over het ontstaan van de gevangenisstraf. Een kijk op het oude Rome (Leuven/Amersfoort, 1989)*; PLATELLE, H., 'Les consultations de Gilles Carlier, doyen du chapitre de Cambrai (†1472), sur diverses affaires de sortilège', *Bulletin philologique et historique (jusqu'à 1610) du Comité des travaux historiques et scientifiques* (Paris, 1978) 225-252; *L'aveu. Antiquité et Moyen âge. Actes de la table ronde organisée par l'Ecole française de Rome avec le concours du CNRS et l'Université de Trieste (Rome, 28-30 mars 1984)* (Collection de l'Ecole française de Rome, 88; Roma, 1986); DELUMEAU, J., *L'aveu et le pardon. Les difficultés de la confession, XIIIe-XVIIIe siècles* (Paris, 1990); VAN CAENEGEM, R.C., 'La peine des les anciens Pays-Bas (XIIe-XVIIe siècles)', *La Peine/Punishment, 2: Europe avant le XVIIIe siècle/Europe before the 18th Century (Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions, 56; Bruxelles, 1991) 117-141*; WAELEKENS, L., 'La peine dans le droit canonique', *La Peine/Punishment, 3: Europe depuis le XVIIIe siècle (Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions, 57, Bruxelles, 1989) 377-404*; GAUDEMET, J., 'Les Ordales au moyen âge: doctrine, législation et pratique canoniques', *La Preuve, 2: Moyen âge et temps modernes (Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions, 17; Bruxelles, 1965) 99-135*; LÉVY, H.Ph., 'Le problème de la preuve dans les droits savants du moyen âge', *ibidem*, 137-167; VAN CAENEGEM, R.C., 'La preuve dans l'ancien droit belge, des origines à la fin du XVIIIe siècles', *ibidem*, 375-430; Idem, 'La preuve dans le droit du moyen âge occidental. Rapport de synthèse', *ibidem*, 691-753; BOSCH, J.W., 'L'opinion de Goswin de Fierlant sur les preuves en matière criminelle', *ibidem*, 431-451.

de de beginselen van een behoorlijke strafrechtsbedeling, dat een regelrechte aanklacht is tegen het Oude Regime. Er is, inderdaad, één en ander verkeerd gelopen: de teloorgang van *universitas*-ideaal en -ideologie, de irreversibele anti-democratische keuze van de Kerk, tijdens de Gregoriaanse hervorming en de Investituurstrijd, voor de *descending theory of power* en dus voor een top down-bestuursmodel van een supranationale *universitas fidelium* (centralistisch, bureaucratisch, absolutistisch georiënteerd, met als hoogtepunt de absolute pauselijke theocratie van INNOCENTIUS III (1198-1216) tot BONIFATIUS VIII (1294-1303) en een paus als *vicarius Dei, verus imperator* en *iudex supremus* en drager van alle *iura temporalia* en *spiritualia*); de overname van dit model in de nationale vorstenstaten (bijvoorbeeld Frankrijk); de naasting van de Kerk door de Staat of de nationalisering in feite en/of in rechte van de Kerk door de Staat; de affirmatie van het centrale gezag in hoofde van de paus of koning als de incarnatie van het algemeen belang en de hoeder van de openbare orde en veiligheid met, daaraan gekoppeld, de opbouw van de repressiviteit onder meer via de extensieve interpretatie van majesteitschennis en heiligschennis; de uitbouw, eerst in een kerkelijke context en later ook in een wereldlijke context, van de inquisitie. Vooral deze laatste instelling, met alles wat ze vertegenwoordigde, wordt geïnterpreteerd door de verlichte denkers en hun beginselen van een behoorlijke strafrechtsbedeling kunnen bijna allemaal, zo niet allemaal, worden verklaard vanuit de mis- en wantoestanden van de inquisitie.²²

De inquisitie, als instelling, ontwikkelt zich in de XIIIe eeuw (vanaf 1231) en heeft dus weinig of niets te maken met DOMINICUS (†1221), de stichter van de Dominicaanse orde, die er – niet helemaal ten onrechte overigens (via Thomas VAN AQUINO, bijvoorbeeld) – zo wordt mee vereenzelvigd. Ze is de absolute institutionele expressie van de doctrine van de pastorale macht. Centraal in deze instelling staan: 1. het geheim onderzoek – in zoverre zelfs dat de verdachte / beschuldigde niet weet waarvan hij wordt verdacht / beschuldigd of wie hem heeft aangeklaagd / beschuldigd / verraden / verklikt en, uiteraard, op geen enkel moment inzage krijgt in het dossier –, 2. de foltering, en 3. de bekentenis.

In de regel wordt ze ingezet tegen kettters en heksen; ze speelt een eminent bewakende, behoedende en actief controlerende rol ten aanzien van het 'ware katholieke geloof'. Ze is, derhalve, zonder meer te assimileren met het Kerk-instituut, waarvoor ze als een soort 'veiligheidsdienst' fungeert. De toenemende verwevenheid van Kerk en Staat, onder meer door de nationalisering van de Kerk door de

22. VAN DEN AUWEELE, D., 'Het omstreden huwelijk van Hendrik VIII en Catharina Van Aragon' (cf. noot 19), 170-171; SBRICCOLI, M., *Crimen laesae majestatis. Il problema del reato politico alle soglie della scienza penalistica moderna* (Milano, 1974); SCHMINCK, Chr.U., *Crimen laesae maiestatis. Das politische strafrecht Siziliens nach den Assisen von Ariano (1140) und den Konstitutionen von Melfi (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, N.F. 14; Aalen, 1970)*; 'Inquisition', *Notre Histoire*, 35 (1987) 3-77; WYDUCKEL, D., *Princeps legibus solutus. Eine Untersuchung zur frühmodernen Rechts- und Staatslehre (Schriften zur Verfassungsgeschichte, 30; Berlin, 1979)*; WALTHER, H.G., *Imperiales Königtum, Konziliarismus und Volkssouveränität. Studien zu den Grenzen des mittelalterlichen Souveränitätsgedankens* (München, 1976); STRUVE, T., *Die Entwicklung der organologischen staatsauffassung im Mittelalter (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 16; Stuttgart, 1978)*; KÖLMEL, W., *Regimen christianum. Weg und Ergebnisse des Gewaltverhältnisses und des Gewaltverständnis (8. bis 14. Jahrhundert)* (Berlin, 1970); VAN DEN AUWEELE, D., 'Un abrégé flamand du *De regimine principum* de Gilles de Rome', *Sapientiae doctrina, Mélanges de théologie et de littérature médiévales offerts à Dom Hildebrand Bascour O.S.B.*, ed. VAN DEN AUWEELE, D. (*Recherches de théologie ancienne et médiévale*, Numéro spécial 1; Leuven, 1980) 327-358.

Staat, brengt evenwel met zich mee dat de inquisitie ook gaat fungeren als een veiligheidsdienst voor de Staat. Precies in deze landen waar de inquisitie geheel of gedeeltelijk wordt overgenomen door of geactiveerd vanuit de wereldlijke overheid, bereikt de instelling haar supreme wreedheid en gruwelijkheid. De vervolging van de Katharen is hiervan het eerste pijnlijke voorbeeld en bewijs.

Zo de gelijkschakeling tussen zonde en misdrijf, zondaar en misdadiger aanvankelijk een milderende en humaniserende invloed uitoefende op strafrecht en strafrechtsbedeling, leidt dezelfde assimilatie nu, in het kader van de uitbouw der inquisitie, tot een omgekeerd effect. Op deze assimilatie ent zich namelijk een nieuw element, dit van de gelijkschakeling tussen majesteitsschennis en heiligschennis. Foltering en bekentenis zijn fundamentele juridische gegevens, die de geschiedenis van het Westen doorkruisen vanaf de Romeinse Oudheid tot het einde der XVIIIe eeuw. Het geheime onderzoek, met de foltering om de bekentenis af te dwingen, gaat terug tot het begin van de Romeinse keizertijd en dient te worden beschouwd als een fundamentele aantasting van de rechten van de Romeinse burger. Het is dan ook van origine uit zeer restrictief opgevat en mag enkel worden gebruikt om politieke samenzweringen, die de 'staatsveiligheid' zouden kunnen aantasten, te ontmaskeren. Als dusdanig wordt het onverbreekelijk gelieerd aan het concept majesteitsschennis, dat aanvankelijk ook in beperkende zin te interpreteren is. Maar vermits de vorst (de keizer) de openbare orde en veiligheid incarneert en via de uitbouw van een repressief strafrecht zijn macht en gezag affirmeert, wordt ook het begrip majesteitsschennis gaandeweg extensief geïnterpreteerd. Nagenoeg alle misdrijven kunnen op één of andere wijze een aantasting zijn van of een aanslag op de keizerlijke majesteit en kunnen dus vallen onder het geheime onderzoek met foltering om de bekentenis af te dwingen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat, na eeuwen diep verval, het herstel van de openbare macht (vanaf de XIIe eeuw), eerst in de Kerk, later ook in de Staat, de reintroductie van het geheime onderzoek, met foltering en bekentenis, van de *inquisitio* of *questio*, met zich brengt. De herontdekking van het Justiniaanse Romeinse recht speelt hier een grote rol. De evolutie van de *inquisitio* verloopt analoog met deze in de Romeinse keizertijd, dit wil zeggen van een restrictieve tot een extensieve toepassing ervan, gekoppeld aan begrippen zonde / misdrijf en zondaar / misdadiger, heiligschennis / majesteitsschennis, Kerk (paus) / Staat (vorst) als incarnatie van de openbare orde en veiligheid, als hoeder van het ware geloof ook en versterkt vanuit een gezags- en machtsopbouw gebaseerd op een repressief strafrecht en een repressieve strafrechtsbedeling. Het is deze ontwikkeling, die de scherpe reactie van de verlichte penalisten helpt verklaren tegen het clericale, tegen het arbitraire, tegen het secreete, tegen het gedisproportioneerde ... Met recht en reden zou men zo zeggen, maar de Renaissance van de XIIe eeuw is dan ook al eeuwen en eeuwen voorbij.²³

Het hedendaagse strafrecht en de hedendaagse strafrechtsbedeling zijn niet los te denken van de Verlichting. Maar tegen deze achtergrond van het Europese en

23. THOMAS, Y., 'La torture et l'aveu', *L'Histoire*, 168 (1993) 26-33; BENASSAR, B., 'La machine à broyer les suspects', *Notre Histoire*, 35 (1987) 32-36; TRUSEN, W., 'Der Inquisitionsprozess. Seine historischen Grundlagen und frühen Formen', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, 74 (1988) 168-230; OEHLER, D., 'Zur Entstehung des strafrechtlichen Inquisitionsprozesses', *Gedächtnisschrift für Hilde Kaufmann*, ed. HIRSCH, H.J., KAISER, G. en MARQUARDT, H. (Berlin, 1986) 847-861.

het Westerse civilisatieproces dient men de dogmatische conceptualisering ervan te zoeken in het canonieke recht der late XIe, XIIe en beginnende XIIIe eeuw, bij figuren als Ivo VAN CHARTRES en bij de decretisten en decretalisten. Zij zijn het, die, in een clericale context, een modern, gelaïciseerd, rationeel en op stevige verlichte beginselen stoelend strafrecht hebben geconcipeerd en uitgewerkt. De verwording ervan voltrekt zich vanaf de late Middeleeuwen, zet zich door in de Nieuwe Tijd en wordt, onder meer, mede veroorzaakt door de inbreng van romeins-rechtelijke elementen. Tegen deze verwording reageren de verlichte penalisten heftig. Toch kan men zich afvragen of de perceptie van de fundamentele cesuur, die de Franse Revolutie op het vlak van strafrecht en strafrechtsbedeling provoceert, zich niet eerder situeert op het niveau der gerechtelijke organisatie dan wel op dit van het strafrechtsdenken. Want de Renaissance van de XIIe eeuw heeft ook op dit laatste punt een signaalwaarde: èn als *signum rememorativum* èn als *signum demonstrativum* èn als *signum prognosticum*.²⁴

24. 'Douze ans de recherche sur l'histoire du crime et de la justice criminelle (1978/1990) – Twelve years of Research on the History of Crime and Criminal Justice (1978/1990)', *International Association for the History of Crime and Criminal Justice. Bulletin*, 14 (1991) 2-155.